

- Hinnenkamp, V.
1980 'The refusal of second language learning in interethnic context'. In: H. Giles, W.P. Robinson en P. Smith (eds), *Language: social psychological perspectives*. Oxford, 179-184.
- Lachenicht, L.G.
1980 'Aggravating language: a study of abusive and insulting language'. *Papers in linguistics* 13 (4), 607-687.
- Leech, G.N.
1983 *Principles of pragmatics*. London.
- Quasthoff, U.M.
1973 *Soziales Vorurteil und Kommunikation: eine sprachwissenschaftliche Analyse des Stereotyps*. Frankfurt.
- Quasthoff, U.M.
1978 'The uses of stereotype in everyday argument'. *Journal of pragmatics* 2 (1), 1-48.
- Robinson, W.P.
1979 'Speech markers and social class'. In: K.R. Scherer en H. Giles (eds), *Social markers in speech*. Cambridge, 211-249.
- Rosenthal, R. en L. Jacobson
1968 *Pygmalion in the classroom; teacher expectation and pupils' intellectual development*. New York.
- Scollon, R. en S.B.K. Scollon
1981 *Narrative, literacy and face in interethnic communication*. Norwood.
- Tajfel, H.
1981 *Human groups and social categories; studies in social psychology*. Cambridge.
- Wenzel, A.
1978 *Stereotype in gesprochener Sprache: Form, Vorkommen und Funktion in Dialogen*. München.
- Wilke, H.
1979 'Vooroordeel: begripsvorming, de toekenning ervan en benaderingen'. In: G.J. Kok, A. van Knippenberg en H. Wilke (red.), *Vooroordeel en discriminatie*. Alphen a.d. Rijn, 13-30.

Het model voor conversatie-analyse van Edmondson

Maarten Brackel

1. Inleiding

Willis Edmondson promoveerde in 1979 op een analyse-model voor conversaties, wat sinds 1981 toegankelijk is in *Spoken discourse; a model for analysis*, een uitgave van Longman te Londen. Dit model verdient de bijzondere aandacht van taalbeheersers die zich bijvoorbeeld bezig houden met strategieën in gesprekken. Om de kennismaking te vergemakkelijken geef ik in dit artikel een plaatsbepaling van het model ten opzichte van de vertrouwde theorieën, en twee voorbeelden waarbij het model wordt toegepast.¹

Het centrale doel van Edmondsons analyse-model is het beschrijven van de structuur van interactie, voorzover die te achterhalen is in overwegend talig gedrag. Bij de opbouw van dit model brengt hij elementen uit verschillende theorieën tot een nieuw geheel bijeen. Voor de plaatsbepaling van het model zal ik hier aangeven welke ideeën Edmondson afwijst, of (aangepast) overneemt.

2. Edmondsons model in relatie tot andere benaderingen

Om te beginnen wijst Edmondson *tekstgrammatica's* af. Er kan geen sprake zijn van 'ongrammaticale' teksten in gesproken taal, zoals bijvoorbeeld Van Dijk claimt. In de juiste context kan elke opeenvolging van zinnen samengang vertonen en bovendien is een tekstthematische structuur iets anders dan een interactionele structuur. *Tekstgrammatica's* leveren daarom geen bijdrage aan dit analyse-model voor verbale interactie.

De *taalhandelingstheorie* lijkt op het eerste gezicht meer geschikt en Edmondson neemt inderdaad enige noties van Austin en Searle over. Zo is het loutere bestaan van illocutionaire werkwoorden in ons lexicon voor Edmondson een bewijs voor hun belang in een model. Maar illocuties zijn volgens hem géén eenheden van *gedrag*. Zijn bezwaar tegen de klassieke illocutie-opvatting is vooral dat de illocutionaire en perlocutionaire effecten en intenties niet zorgvuldig gescheiden worden. Bovendien ontbreken de criteria om illocuties bij analyse eenduidig te benoemen: daarvoor is ook kennis van de wereld nodig, naast de voorwaarden van Searle. In plaats van de common sense-termen van Searle hebben we strikt omschreven, technische termen nodig om illocuties te typeren. Edmondson geeft een lijst met

dergelijke definities. Hij onderscheidt daarbij communicatieve handelingen, die enerzijds illocutionair zijn, en anderzijds interactioneel. Deze twee typen blijven strikt gescheiden in zijn analyse-model. Een illocutie heeft daardoor bij hem een andere status dan in de klassieke taalhandelingstheorie.

Een voordeel van Edmondsons benadering van illocutionaire handelingen is dat hij geen problemen heeft met indirecte taalhandelingen. Elke communicatieve handeling heeft maar één illocutionaire strekking, en nooit een indirecte tweede. Hij erkent wel de conventies die een vorm van indirectheid mogelijk maken, zoals in: "Kunt u een gulden wisselen?". De indirectheid is volgens hem echter gelegen in de voorlopige onbepaaldheid van de strekking. De hoorder beslist of hij de uiting opvat als een verzoek om een handeling of als een vraag om informatie. Kan hij wisselen, dan ligt 'verzoek' voor de hand, maar is niet verplicht! Pas in de hoorder-reactie blijkt welke strekking toegekend wordt aan de uiting. Deze illocutie-opvatting laat ruimte om het onderhandelen in gesprekken, het gebruik van strategieën, te beschrijven: een spreker kan de gewenste strekking bewust onbepaald laten. Daarmee is Edmondsons benadering bij uitstek geschikt om het *funktionele* karakter van taalgebruik te beschrijven.

Het is evident dat ook nonverbale bijdragen van belang zijn in gesprekken; alleen al daarom kan een analyse-model voor interactie in gesprekken niet volstaan met noties uit de taalhandelingstheorie over te nemen. Het *beurtwisselings-systeem* van Sacks, Schegloff & Jefferson is echter nauwelijks geschikt als instrument bij het achterhalen van de globale interactie-structuur. Geen van de sprekers kan voorspellen wanneer de beurt wisselt en het wisselmechanisme werkt bijna onafhankelijk van het gespreksonderwerp. Bovendien hebben lokale beurt-aspecten slechts weinig betekenis voor de samenhang van het hele gesprek.

Het *onderzoek naar sequenties* is vruchtbaarder voor Edmondsons model. Niet zozeer de intentie van de spreker als wel de reactie van de hoorder lijkt de samenhang van een gesprek te bepalen. De opeenvolgings-relevantie is van belang: de structuur van het (zich ontwikkelende) geheel bepaalt de functie van onderdelen. De notie *aangrenzende paren* uit de etnomethodologie is hier belangrijk: de eerste uiting bepaalt mee welke de volgende kan zijn. Die notie kent twee problemen: (a) hoe komt het dat sommige beginleden slechts één mogelijk tweede lid kennen, en andere meerdere? en (b) wat te doen met het uitblijven van vervolg-leden, met *elisie*? (Ligt de basis in een tweeslag- of in een drieslagsysteem?) Hier ontstaat een dilemma: ofwel de talige data bepalen hoe de interactie moet worden benoemd, ofwel andersom. In beide gevallen zijn de termen in de praktijk lastig te gebruiken. Edmondsons oplossing hiervoor is het combineren van illocutionaire en interactionele eenheden. Hij is niet de eerste met dit idee: Rehbein en Ehlich gebruiken het al langer bij de reconstructie van taalhandelings-sequenties. Van hen neemt hij het combineren van taalhandelingen over.

Vervolgens onderzoekt Edmondson de bruikbaarheid van het *tagmememodel* van Klammer, uit de school van Halliday. Tagmemen zijn eenheden,

die tegelijk grammaticaal en lexem zijn binnen conversaties: een soort combinatie die Edmondson ook zoekt. Hij noemt die eenheden echter communicatieve handelingen, waarin interactie en illocutie gecombineerd zijn. Verder gebruikt Klammer de term *dialogo-paragrafen* waarmee complexere structuren beschreven kunnen worden dan met aangrenzende paren. Dat worden bij Edmondson *gespreksrondes*.

Het werk van Sinclair & Coulthard, dat ook aansluit bij dat van Halliday, is eveneens relevant. Zij beschrijven grotere eenheden als soorten verbanden tussen kleinere: functioneel. Interpretatie gebeurt met kennis van grammatica en van situatie. Daardoor is er geen één-op-één-relatie tussen vraag en vrage wijs, of tussen stelling en stellende wijs. Pas in relatie tot de situatie blijkt of er een vraag of een stelling wordt gerealiseerd. Behalve dit idee neemt Edmondson veel termen over van Sinclair & Coulthard, zoals *move*, *act*, *exchange* en *strategy*. Hij gebruikt ze echter in een breder uitgewerkt verband.

3. Een beschrijving van het model van Edmondson

Na de plaatsbepaling ten opzichte van andere theorieën geef ik nu een korte uitleg van het model zelf. In *figuur 1* staan de belangrijkste termen, alsmede een geconstrueerd voorbeeld bij elkaar. Bij het analyseren worden samen met de illocutie-benoeming communicatieve handelingen onderscheiden. Het interactionele aspect van deze handelingen wordt benoemd in termen van soorten *zetten*. Zetten vormen samen gespreksrondes en rondes vormen samen een heel gesprek. De *zet* is de centrale eenheid in dit model.

Bij Goffman vinden we iets soortgelijks: *moves* vormen samen *interchanges*, die samen weer gesprekken vormen. Goffman verklaart het optreden van soorten *moves* met behulp van het spel dat taalgebruikers spelen om 'gezichtsverlies' te voorkomen. Hij kent slechts vier verschillende *moves* en één soort *interchange*. Edmondson onderscheidt elf verschillende *zetten* en vier verschillende gespreksrondes, waarbij (a) elke ronde per definitie een eigen *inzet* heeft en (b) een ronde alleen voltooid kan worden door acceptatie of verwerping van die *inzet*. Dit idee berust op het bekende tweeslag-systeem: vraag-antwoord en groot-groet zijn twee realisaties van het stramen *inzet-fi-at*. *Fiat* is vaak een *zet* tot acceptatie, maar Edmondson erkent dat dit basisstramen op vele manieren gerealiseerd kan worden. Die variatie is ook mogelijk met de andere soorten *zetten* die hij onderscheidt (zie kolom 2 in *figuur 1*). De functie van de *zetten* blijkt wel uit hun naam. Ik volsta daarom verder met het geven van een analyse-voorbeeld.

Figuur 1: Het afwasgesprek

Gespreksrondes	Zetten	Handelingen	Illocuties
1	Hoofd- ronde	Hoofd- ronde	Hoofd- ronde
2	Voor- ronde	Voor- ronde	Voor- ronde
3	Voor- ronde	Voor- ronde	Voor- ronde
4	Voor- ronde	Voor- ronde	Voor- ronde
5	Voor- ronde	Voor- ronde	Voor- ronde
6	Voor- ronde	Voor- ronde	Voor- ronde
7	Voor- ronde	Voor- ronde	Voor- ronde
8	Voor- ronde	Voor- ronde	Voor- ronde
9	Voor- ronde	Voor- ronde	Voor- ronde
10	Voor- ronde	Voor- ronde	Voor- ronde
11	Voor- ronde	Voor- ronde	Voor- ronde
12	Voor- ronde	Voor- ronde	Voor- ronde
13	Voor- ronde	Voor- ronde	Voor- ronde
14	Voor- ronde	Voor- ronde	Voor- ronde

Hierboven staat het *Het Afwasgesprek* afgedrukt; dit gesprek is speciaal bedacht om een paar punten te kunnen demonstreren. De voorbeeld-analyse ervan in *figuur 1* is met opzet versimpeld. In *figuur 2* volgt straks een getrouwe analyse. Het Afwasgesprek wordt gevoerd door twee kamerbewoners, Alex en Bas, die samen een keuken delen. Soms eten ze ook samen, dan delen ze de kosten: ze streven naar een symmetrische relatie. Ze weten allebei dat er zoveel vuile vaat staat, dat ze vanavond niet kunnen eten zonder eerst af te wassen. En ze weten allebei dat Alex vaker afgewassen heeft. Bas zit een stripboek te lezen als Alex binnenkomt en het gesprek opent. Uiteindelijk wil Alex bereiken dat Bas gaat afwassen, zonder dat hun relatie in gevaar komt. Alex begint met een strategische omweg, door een claim te uiten die voor beiden evident waar is. Dit illustreert het belang van de scheiding tussen illocutionaire en interactionele aspecten van een communicatieve handeling, want met de illocutie *claim* laat Alex in het midden wat hij – interactioneel gesproken – wil. De strategie is het vooraf geven van een goede reden, opdat een eventueel volgend verzoek bij voorbaat gerechtvaardigd is. Iets verzoe- ken heeft het risico van gezichtsverlies voor enige partij, vandaar het hanteren van een strategie. Deze strategie is zó gebruikelijk, dat het geven van een reden vaak al geldt als het verzoek zelf, zoals in: “U staat op mijn tenen”. Merk op, dat we hier niet over indirecte of impliciete *illocuties* spreken, maar over strategieën bij interactionele *zetten*.

Bas voelt de bui – het afwassen – nu hangen, maar hij wil eerst weten waar Alex precies op uit is: hoe ‘zwaar’ zal het verzoek zijn? Met “Hoe bedoel je?” vraagt Bas interactioneel gezien om de *inzet* van een *ronde*, en daarom heet dit een *voorzet*. Aan een *voorzet* kan alleen voldaan worden door een *inzet*. In de analyse staat daarom bij 3 een *fiat* tussen haakjes: de *inzet* die inderdaad komt is tegelijk de *fiat* bij de *voorzet* uit 2 en de *inzet* van een aparte *ronde*. Dit is een toepassing van *pre-sequences*. *Inzet* plus *fiat* vormen samen per definitie een *ronde*, hier gesymboliseerd door een haak waar een pijl uitkomt. De pijl geeft een indicatie van het resultaat van die *ronde*. Bereidt hij alleen de volgende *ronde* voor, dan is het een *voorzet*; de pijl wijst dan terug in de kolom. Heeft het resultaat rechtstreeks invloed op de eind-uitkomst van het gesprek, dan is het een *hoofdronde* en blijft de pijl buiten de kolom. De gehele figuur, met haken en pijnen, duidt de globale interactie-structuur van het gesprek aan.

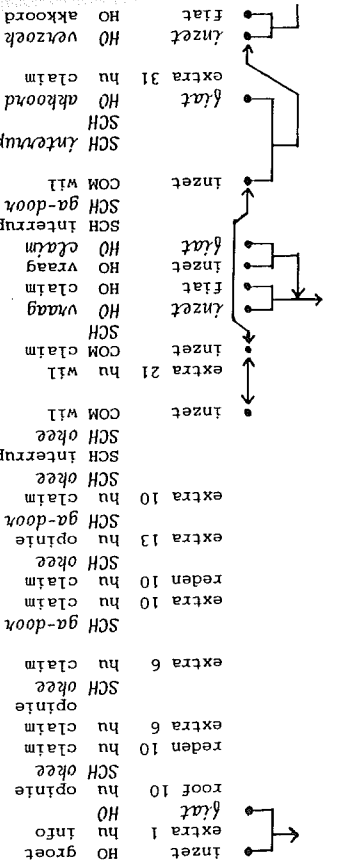
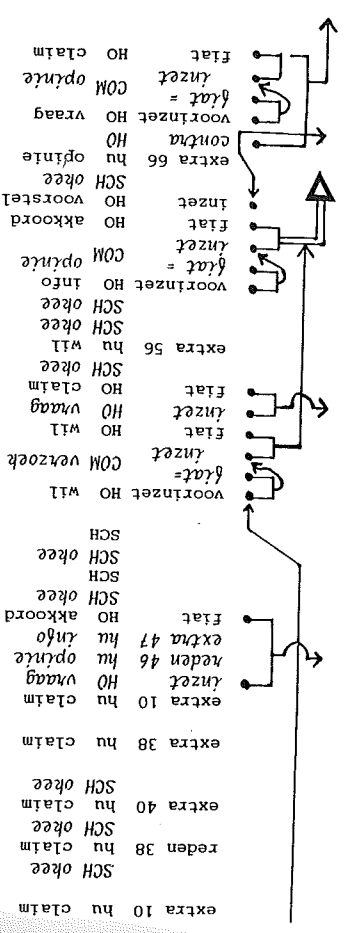
In regel 3 heeft Alex de centrale *inzet* gegeven. Gezien hun symmetrische relatie en ondanks de voorbereidende strategie echter ‘te zwaar’: Bas geeft in 4 een *verzet* tegen de formulering. Alex geeft in 5 toe aan dat bezwaar, maar de kern van zijn *inzet* blijft overeind in de erop volgende *hoofdronde* (regel 6). Die krijgt *fiat* van Bas in 7 en daarmee vormt deze *hoofdronde* de kern van het gesprek. Alex heeft zijn doel nu bereikt, maar Bas wil het symmetrische van hun relatie graag bevestigd zien na deze kleine machtsstrijd. In regel 8 komt hij daarom met de *inzet* voor een nieuwe *ronde*. Alex houdt even de beurt vast met een *schakelhandeling* om tijd te winnen, en wijst daarna de *inzet* vriendelijk af door meteen zijn argumenten te geven. Daardoor kan de ander immers

38	extra 10	hu	claim	38	maar 't is ook niet een ding dat waarvan je zou zeggen dat wordt even in de grote
39				39X	ja ja
40				40C	't is echt voor iemand die aan het promoveren is,
41	extra 38	hu	claim	41X	ja
42				42C	en die zegt ja ik heb moet gewoon een aantal gesprekken hebben
43	extra 40	hu	claim	43X	ja ja
44				44C	en van hoe waar krijg ik die
45	extra 38	hu	claim	45	nou en via via is dat gewoon hier gekomen ze hebben me opgebeld en toen hebben ze
46	extra 10	hu	claim	46X	nou ik heb ik wil dat best proberen.
47				47	Is het moeilijk?
48	redenen 46	hu	oplnke	48	kan ik me voorstellen
49	extra 47	hu	info	49C	de voel me nu al beïnvloed, ik voel me nu /
50				50X	ja
51	extra 56	hu	claim	51C	nou maar dus daarom moet je gewoon
52				52X	ja
53	extra 54	hu	claim	53C	en nu meneer prins zet ook van nou hoor 's ik vind dat u ja ik vind dat toch ja nou
54				54	klaar maar je moet dan toch proberen om te zeggen van uh,
55				55X	maar wanneer U op 'n gegeven moment zegt van nou ik wil wat anders, boom klaar
56				56C	waarvan ik zeg nou ...
57				57X	dan dan drukken we die navel in, als 't als er een onderwerp/
58				58C	Hij staat nu aan, maar als u eh
59				59X	ja ja
60	extra 56	hu	claim	60C	ik elk moment zeg ik druk ik die navel in, ... en stop
61				61X	ja ja
62	voorzinzet	HO	info	62X	ja ja, (...)
63	extra 66	hu	oplnke	63C	nou dan, wil ik dan beginnen, dan mag u daarna,
64				64	ja ja, (...)
65				65X	want ik vind nee, 't voor mij hoeft-ie dan niet uit, dan mag u daar/ eh ..
66	extra 66	hu	oplnke	66C	...
67				67X	even uit, zeten we 'm nu ...
68				68C	Ma gewonnen gesprek (zet recorder uit)

AFKORTINGEN:
 HO = hoofdhandeling
 SCH = Schakelhandeling
 COM = Complex van hoofdhandelingen
 hu = huphandelingen hebben
 cifier meegekregen;
 dit verwijst naar de zet die
 met de huphandeling wordt
 onderstund

1	inzet	HO	groet	1C	Treed binnen
2	extra 1	hu	info	2	Net telefoon achter de rug dus U komt als geroepen
3				3X	(...)
4	roef 10	hu	oplnke	4C	Er staat een gek op tafel
5				5X	Ja
6	redenen 10	hu	claim	6C	Dat is van de Leidse Universiteit ik zeg dat 'r -? -nee, toevallig -? -want dat moet
7	extra 6	hu	claim	7	hoor ik gewoo/ bij de Leidse Universiteit. Nederlandse taal, over taalbeheersing
8				8	Ja nou da's tuurlijk mijn taal eh Nederlandse taal is bepaald niet geweldig dat weet -? -
9				9X	nee, neenee
10	extra 6	hu	claim	10C	en die mensen hebben gewoon een paar bedrijven gevraagd van hoor's, zouwen jullie
11				11	zo vriendelijk willen zijn aantal gesprekken willekeurig gewoon 's voor ons dp te nemen
12				12	op te nemen
13	extra 10	hu	claim	13	Dat ding is niet van mij, 't bandje is niet van mij,
14	redenen 10	hu	claim	14	ik heb we hebben 'm-met meneer Prins ook een gesprek opgenomen,
15	extra 13	hu	oplnke	15C	en toen had ik de grootste moeite het bandje erin te zetten en weet ik wat
16				16X	ja
17	extra 10	hu	claim	17C	Het verdwijnt dus hier ook. 't
18				18X	Ja ja ja
19				19C	't is gewoon nee maar
20	extra 6	hu	claim	20X	Ja ja tuurlijk
21	inzet	COM	wil	21C	als u zegt van hoor 's ik vind het vervelend dan moet u het ook zeggen want uh dan
22	extra 21	hu	claim	22	zet ik hem gewoon uit,
23				23	klaar simpel,
24	extra 10	hu	claim	24X	dan berg ik hem op en dan gaat-ie gewoon weg
25				25	U kan hoogstens wel eens ...
26				26C	staat hij al aan of niet?
27				27	Ja hij staat nu aan
28				28X	oh, ja ... (aanzelend)
29				29C	nee maar dat is dus dus ik heb nu m'n
30				30X	ja
31	inzet	COM	wil	31C	-? - dus als er iets is waarvan u op 'n gegeven moment zegt nou dat wil ik nou niet,
32	extra 31	hu	claim	32X	inzetwupte
33				33	ja nou toevallig
34				34	Oh ja, je kan ook zeggen stop wme en dan uh ...
35	extra 31	hu	claim	35C	stop nou okee dan zeggen we nu is er een ding wat ik
36				36X	er niet op wil hebben.
37				37C	Ja toevallig heb ik iets waarvan ik me afvraag of dat eh ...

Figuur 2: Het opnamegesprek

ook gaan argumenteren; retorisch gezien maak je je kwetsbaar. Kennelijk wil Alex niet commanderen. Bas weet daardoor dat de relatie nog symmetrisch is en daarom kan hij de *contra* van Alex uit 10 *fiat* geven in 12. Daarmee is zijn eigen *inzet* uit 8 vanzelf ingetrokken (geïmpliciteerd door de pijl door de haak 10-12 heen). Zou Alex in 9 geantwoord hebben "Nee, ik wil dat je het nu doet", dan zou Bas nog steeds ontevreden zijn en geen *fiat* hebben gegeven. Oppervlakkig gezien lijkt het of alleen Alex zijn zin krijgt, maar dat is niet zo!

Na dit simpele en verzonnen voorbeeld een echt praktijkgeval. *Figuur 2* is een bijzonder informatie-rijk protocol, dat overigens naar de maatstaven van Edmondson's model nog niet compleet is; de gespreksrondes zijn niet meer benoemd, de illocutiebepoening is versimpeld en er is een nog ongenoemde categorie termen weggelaten (voor spraakverschijnselen als stotteren, aarzen, in de rede vallen, bijvallen, mislukte starts, hoordersignalen en terzijdes). De heren C en X in dit gesprek zijn bedrijfsleider bij twee samenwerkende bedrijven. Er is geen hiërarchische relatie. Meneer C ontvangt X voor één van hun regelmatig terugkerende gesprekken. Het protocol geeft de opening van het gesprek. Een nieuw element voor beiden: C heeft een kennisbeloofd enkele gesprekken op band op te nemen; C heeft dus enig belang bij de opname, maar X voelt er niet veel voor.

Voor de structuurbeschrijving kijken we vooral naar de *hoofdhandelingen* in kolom 3. Alleen die krijgen haken en pijlen. Daardoor is er ook geen lijnenspel van regel 4 tot 20. Ook deze interactie heeft een eigen structuur, maar die ligt op een lager niveau dan de globale die we zoeken voor het hele gesprek. In 21, 23 en 31 wordt interactioneel drie maal hetzelfde gedaan: C suggereert te stoppen met de opname. Dit is een goed voorbeeld om het verschil te laten zien tussen *zet* en een *beurt*. Beurten vormen volgens de etnomethodologen steeds een aaneengesloten, lineaire, chronologische rij. Zetten vallen weliswaar vaak samen met beurten, maar soms worden er in één beurt meerdere zetten verricht, zoals bij 26 en 27. Bij 21, 23 en 31 wordt éénzelfde *zet* gerealiseerd in meerdere beurten. De pijl loopt dan binnen de kolom. Edmondson noemt dat een *complexe zet*.

In het lijnenspel komt de globale structuur tot uitdrukking. Er wijzen vier pijlen vrij naar links, zonder verbinding met de rest. Er is in dat geval wel een verband met de rest van het gesprek, maar er wordt geen rechtstreekse bijdrage aan de eind-uitkomst van deze gespreksfase geleverd. In de regels 1 tot 3 wordt er welkom geheten. Rond 26 vraagt X of de recorder aanstaat en rond 57 weer. Rond 47 vraagt X of 'het moeilijk is'. Na het welkom heten begint X dus driemaal over een min of meer zijdelings onderwerp, maar elke keer brengt C het hoofd-onderwerp weer snel ter tafel. Het voert te ver om de strategische aspecten hiervan hier te behandelen. Behalve uit deze terzijdes (zelfstandige *hoofdrondes*) bestaat het gesprek verder uit *voorrondes* en *hoofdrondes*, en een *naronde* van 66 tot 72 (met daarbinnen een *verkenningronde* van 70 tot 72). In de *naronde* wordt het resultaat gecontroleerd: "inderdaad, we zijn het eens".

4. Slot

Bij het analyseren van verschillende natuurlijke gesprekken met behulp van het model van Edmondson bleek, dat na voldoende oefening een redelijke intersubjectieve betrouwbaarheid haalbaar was. Waarschijnlijk is dit model voor taalbeheersing geschikt voor een systematische en redelijk controleerbare bestudering van strategieën in (verbale) interactie dan reeds bestaande modellen, vooral omdat het grotere gespreksdelen kan beschrijven. Na verdere ontwikkeling biedt het cursisten wellicht mogelijkheden tot reflectie op het eigen spreek- en luistergedrag. Zoals Edmondson het *Samenwerkingsbeginsel* van Grice in zijn model heeft geïncorporeerd (en aangevuld met een *Hearer Supportive Maxim*: kom je hoorder zo veel mogelijk tegemoet), zo zouden ook het beleefdheids- en ironie-principe van Leech een interessante uitbreiding kunnen vormen, en wellicht zijn er nog meer interessante bronnen die wijzen op strategieën in conversaties die nog niet met het model beschreven kunnen worden. Steeds is bij de bestudering van conversaties echter behoefte aan duidelijke eenheden van interactie en aan eenduidige richtlijnen voor structuur-beschrijving.

Noten

- De engelstalige termen van Edmondson zijn door mij in verband met toegankelijkheid en hanteerbaarheid vertaald. Ik geef hier de oorspronkelijke termen en de vertaling (tussen haakjes de eventuele verkorte werkterm). De lijst is vrij volledig; alleen de illocuties zijn weggelaten in verband met plaatsgebrek.
 - Discourse = Gesprek
 - Exchange = Gespreksronde (Ronde)
 - Head Exchange = Hoofdgespreksronde (Hoofdronde)
 - Pre-exchange = Voorgespreksronde (Voorronde)
 - Post-Exchange = Nagespreksronde (Naronde)
 - Preresponding Exchange = Verkenningronde
 - Move = Zet
 - Proffer = Inzet
 - Satisfy = Fiatzet (Fiat)
 - Counter = Replikzet (Repliek)
 - Contra = Contrazet (Contra)
 - Reproffer = Herinzet
 - Prime = Voorinzet
 - Grounder = Redenbod
 - Expander = Extra bod
 - Disarmer = Roofbod
 - Reject = Verzet
 - Rerun = Herstelzet
 - Act = Handeling
 - Uptake = Schakelhandeling (Schakel)
 - Head Act = Hoofdhandeling (Hoofd)
 - Appealer = Appèlhandeling (Appèl)
 - Supportive Head Act = Hulphoofdhandeling (Hulp)
 - Multiple Head Act = Complex van hoofdhandelingen (Complex)

Execution = Uitvoering
 Discourse Internal = Gespreks-intern
 Discourse External = Gespreks-extern
 Conversational Procedures = Gesprekshanteringsmiddelen (Gespreksmiddelen)
 Illocutionary Act = Illocutie
 Interactional Act = Interactie-zet
 Outcome = Resultaat.

Ik bedank Agnes Verbiest van de vakgroep Nederlands van de RU Leiden voor haar hulp en kritiek bij eerdere versies van deze tekst.

Over robots en beleefdheid

Tieme van Dijk

In 1921 verscheen het toneelstuk *R.U.R.* van de Tsjech Karel Čapek. Het handelde over kunstmensen, die - gedoemd tot dwangarbeid - de voortdurende vervolging en onderdrukking door de mens beu worden en trachten de wereld te veroveren. Deze kunstmensen heten in *R.U.R. robots*, uit het Tsjechisch *robota* (dwangarbeid).

Hoewel de term *robot* de wereld heeft veroverd, is het imago van de robot, althans in de science fiction-literatuur, drastisch veranderd. In de meeste verhalen over robots die na de tweede wereldoorlog zijn verschenen, treden robots op die hun prototype hebben in de wezens die onder de naam robot optreden in de verhalen van het fenomeen Isaac Asimov, biohemicus, science fiction-schrijver en grondlegger van de zogenaamde *robotica*. Deze robots zijn onderworpen aan een ethisch systeem, dat is neergelegd in de drie wetten van de robotica, oftewel de drie geboden van de robots. Deze luiden:

1. Een robot mag een menselijk wezen geen kwaad doen, noch door werkeloos toe te zien toestaan dat een mens letsel oploopt.
2. Een robot moet de bevelen opvolgen die hij van een mens krijgt, tenzij hij daardoor in strijd komt met het eerste gebod.
3. Een robot moet zichzelf beschermen, tenzij hij daardoor in conflict komt met het eerste of tweede gebod.

Robots zijn niet in staat deze geboden te overtreden.

Asimov heeft in een aantal verhalen de mogelijke complicaties geëxploreerd die de drie geboden opleveren voor de interactie tussen mens en robot! Eén van die verhalen, *Liar!* (1941), gaat over een robot die door een onopgehelderde fabricagefout de gedachten van mensen kan lezen. Deze robot, *Herbie* (uit: R.B. 34, de officiële 'naam' van dit type), komt in grote moeilijkheden met het eerste en tweede gebod omdat hij zich door zijn telepatisch vermogen bewust wordt van het feit dat mensen ook anders dan fysiek gekwetst kunnen worden. Daardoor krijgt het eerste gebod voor hem een zeer ruime strekking: zelfs het vernemen van bepaalde (ware) informatie kan kennelijk letsel bij de mens veroorzaken. De werking van het eerste gebod verhindert Herbie informatie te geven waarvan hij, al gedachtenlezend, constateert dat zijn gesprekspartner er niet tegen opgewassen zal zijn. Herbie wordt in zo'n geval gedwongen te liegen. Maar als spoedig blijkt dat de leugens van Herbie op den duur diepere geestelijke wonden veroorzaken dan de achtergehouden waarheid zou hebben gedaan. Als Herbie door één van zijn slachtoffers opzettelijk geconfronteerd wordt met dit feit, sterft hij zoals alleen robots kunnen sterven: zijn positronisch brein brandt door.